

LENKIJOS LIETUVIŲ SOCIALINIO-EKONOMINIO GYVENIMO RAIDA

Nušviečiant socialinę-ekonominę lietuvių padėtį, šiame skyriuje daugiau dėmesio bus skiriama kompaktiškai Punsko-Seinų krašte gyvenantiems lietuviams. Šiame krašte išliko mažai pakitęs autentiškas jų gyvenimo būdas ir užsiėmimai. Kadangi didžioji dauguma lietuvių vertėsi žemės ūkiu arba su juo susijusiais verslais, tikslinga kiek plačiau aptarti Lenkijos valstybinę politiką žemės ūkio srityje.

1944–1989 m. Lenkijos ekonomika (ir žemės ūkis) vystėsi centralizuoto planinio ūkio keliu. Dėl vykdytos komunistinės vadovybės politikos žemės ūkiui teko patirti ne vieną sukrėtimą (kolektyvizaciją, socialinės sanklodos pokyčius kaime ir kt.). Jau 1944 m. rudenį pradėta vykdyti žemės ūkio reforma siekiant sudaryti prielaidas stambių ūkių likvidavimui, smulkių ir kolektyvinių ūkių kūrimui. Stambesni ūkiai buvo žlugdomi administracinėmis priemonėmis (per mokesčius, privalomus žemės ūkio produkcijos pristatymus valstybei ir kt.). Tokia politika vyravo iki XX a. 6-ojo dešimtmečio vidurio, kai LJDP pirmuoju sekretoriumi vėl tapo V. Gomulka, kuris nebuvo uolus kaimo kolektyvizacijos šalininkas. Ši aplinkybė turėjo įtakos individualių ūkių išlikimui (tačiau reikia pažymėti, kad kolektyvinių ūkių protegavimo tendencija egzistavo iki pat komunistinio režimo žlugimo). Didesnis ekonominis pagyvėjimas Lenkijos žemės ūkyje pastebimas XX a. 8-ojo dešimtmečio pradžioje, kai keitėsi LJDP politika kaimo atžvilgiu. Tuo laikotarpiu šalies ūkis sulaukė didelių investicijų, nemaža dalis jų skirta ir žemės ūkiui. Lenkų istoriografijoje šis laikas apibūdinamas kaip „ekonominis stebuklas“ ateities sąskaita. Tuo metu buvo pakeltos žemės ūkio produkcijos supirkimo kainos, panaikinti privalomieji valstybiniai pristatymai ir kt. Šios priemonės leido individualių ūkių savininkams sukaupti lėšų ir pradėti jas investuoti į žemės ūkio gamybą, ūkiai pradėjo mechanizuotis ir modernizuotis. Didesni investiciniai projektai (kultūros, švietimo, sveikatos apsaugos ir kitose srityse statant visuomeninius objektus kaimuose, gerinant komunikacijas) pradėti įgyvendinti tik XX a. 8-ojo dešimtmečio antrojoje pusėje (apie investicijas lietuviškuose valsčiuose bus kalbama vėliau).

1989–2000 m. Lenkijos kaime vyko visiškai nauji reiškiniai. Politiniai, socialiniai-ekonominiai procesai Lenkijoje lėmė šalies ūkio persitvarkymą į laisvąją rinką. Dėl sumažėjusios žemės ūkio produkcijos paklausos, išaugusios konkurencijos, mažėjančių dotacijų ir kt. žemės ūkis susidūrė su dideliais sunkumais; jie iki šiol dar neįveikti.

Lietuvių gyvenamų valsčių socialinės-ekonominės raidos bruožai

Kaip žinome, didžioji dalis lietuvių yra susitelkusi dviejuose valsčiuose – Punsco ir Seinų (bei nedidelėje Šipliškės valsčiaus dalyje). Tai žemdirbystės rajonai. Be to, juose plėtojamas smulkusis verslas, prekyba, teikiamos buitinės paslaugos ir kt.

Punsco valsčiuje yra 33 kaimai. Jų gyventojai verčiasi grynai žemės ūkiu (tokių kaimų dauguma – 18). Kituose valsčiaus kaimuose šalia žemės ūkio darbų teikiamos paslaugos (agroturizmas, jis turi tendenciją plėstis). Seinų valsčių sudaro 48 kaimai, kuriuose vyrauja tie patys verslai, kaip ir Punsco valsčiuje.

Krašto ekonominį gyvenimą lėmė gana prastos gamtinės-geografinės sąlygos, lenkų valdžios vykdyta politika. Tarpukariu Suvalkų kraštas ekonomine prasme buvo vienas iš ekonomiškai silpnųjų Lenkijos regionų, apleistas, nesulaukęs didesnių investicijų. Po Antrojo pasaulinio karo situacija nelabai pakito. Naujoji komunistinė vadovybė šiam kraštui beveik neskyrė finansų. Padėtį iliustruoja investicijos šiame krašte. 1950–1959 m. Suvalkų kraštas buvo vienas iš tokių rajonų, kurie sulaukė mažiausiai valstybės finansinės paramos (1,9 proc.), tuo tarpu Varšuvai skirta 11,1 proc., Katovicų vaivadijai – 18,2 proc.¹ lėšų. Dėl to Balstogės vaivadija (taip pat lietuvių gyvenami valsčiai) pagal ekonominę plėtrą užėmė vieną paskutinių vietų Lenkijoje (t. y. buvo labiausiai ekonomiškai atsilikusi)².

Pokarinė situacija šiame regione buvo gana sudėtinga. Dėl nacių rasistinės politikos smarkiai pakito šio regiono demografinė padėtis – miesteliuose praktiškai nebeliko žydų, dėl to sunyko amatai ir smulkioji prekyba. Visuomenėje vyko socialiniai pokyčiai. Jie turėjo įtakos ir lietuvių bendruomenės gyvenimui.

Vos praslinkus frontui, komunistinė Lenkijos vadovybė ėmėsi prievartinių ūkio pertvarkymų, pradėti kurti kolektyviniai ūkiai. Padėtį žemės ūkyje labai apsunkino 1944 m. vasaros pabaigoje įvestos prievolės ir duoklės natūra – grūdais, bulvėmis, mėsa ir pienu³. Mokesčiai ir privalomieji pristatymai buvo renkami atsižvelgiant į žemės plotą, bet neatsižvelgiant į jos kokybę, dirbamos žemės plotą ir kt. Toks „klasinio pobūdžio“ mokesčių ir privalomųjų pristatymo išieškojimo principas buvo nukopijuotas nuo SSSR vykdyto modelio. Lietuvių ūkininkus šios prievolės ir duoklės slėgė labiau, nes jų ūkiai buvo didesni už lenkų ūkius. Be minėtų prievolių, buvo renkamos lėšos įvairiems šalies mastu vykdomiems darbams (pvz., Varšuvos atstatymui). Todėl nestebina ūkininkų nusiskundimai, jog viskam reikia duoti, nors niekas nesidomi, ar yra iš ko mokėti⁴.

Lenkijos valdžia iškart po karo ėmė registruoti lietuvių, rusų, baltarusių, vokiečių ūkius, likusius be savininkų. 1944 m. pabaigoje Suvalkų apskrityje tokių lietuvių ūkių buvo suskaičiuota 276⁵. Juos buvo numatyta perduoti lenkams repatriantams iš Lietuvos. Tačiau į kai kuriuos ūkius sugrįžo 1941 m. vo-

kiečių į Lietuvą iškeldinti lietuviai. Vietinė lenkų administracija juos sutiko labai nepalankiai, vertino kaip SSSR piliečius ir darė spaudimą, kad jie išsikeltų. Keistai skambėjo vietos lenkų valdžios atstovų pranešimai: „Lietuviai ir toliau nelegaliai lieka savo (pabraukta. – V. S.) ūkiuose“⁶. Dėl užimtų lietuviškų ūkių didėjo priešprieša tarp lietuvių ir lenkų gyventojų. Kai kuriuose lietuvių ūkiuose įsikūrę lenkai nenorėjo jų užleisti grįžusiems savininkams. Kaip išeitį iš tokios situacijos lenkų valdžia matė atvykusių lietuvių iškeldinimą⁷. Tik teismo keliu sprendžiant šį klausimą kai kuriems lietuviams pavyko atgauti savo ūkius.

Ir vėliau tęsėsi trintis tarp lenkų gyventojų ir vietinės partinės administracijos iš vienos pusės ir lietuvių – iš kitos. XX a. 6-ojo dešimtmečio antroje pusėje lietuviai skundėsi, kad Punsko valsčiuje valstybinius postus (taryboje, sveikatos priežiūros centre ir kt.) buvo užėmę tik lenkų tautybės žmonės, nors lietuviai čia sudarė daugumą gyventojų⁸.

Seinų valsčiuje padėtis taip pat buvo sudėtinga. Prasta ekonominė padėtis (mažai kelių, silpnas prekybos tinklas ir kt.) valsčiuje taip pat neigiamai veikė tautinius santykius. Valsčiaus gyventojai lenkai dėl tokios padėties kaltino lietuvius. Jų įsitikinimu, „jei ne lietuviai, tai valsčiuje būtų geriau“⁹. Kita vertus, padėtį čia aštrino lietuvių ir lenkų tikinčiųjų, palaikančių dvasininkų pozicija, konfliktas dėl lietuviškų pamaldų Seinų bazilikoje.

Tuometinėmis sąlygomis Suvalkų apskrityje daugiausia buvo 5–10 ha ūkių (37 proc.), 10–30 ha ūkių buvo 33 proc. Iš ūkių savininkų, neišgalinčių sumokėti mokesčių, buvo atimama žemė, jie verčiami kurti kooperatyvus. Prieš didelių ūkių savininkus imtasi ir represijų. Kai kurie buvo tremiami į vakarinės Lenkijos vaivadijas. Į ten ištremiamų lietuvių sąrašus pateko stambių ūkių savininkai ir jų šeimų nariai (kai kurie jų buvo apkaltinti nelojalumu naujajai šalies valdžiai, ryšiais su Lietuvos ginkluoto antisovietinio pogrindžio dalyviais). Matyt, tam įtakos turėjo ir nepalanki lietuvių nuostata kolektyvizacijos atžvilgiu, nes vietinė partinė vadovybė skundėsi, kad kaime kolektyvinių ūkių kūrimui labiausiai priešintasi Suvalkų apskrityje¹⁰. Vis dėlto lietuviškuose kaimuose: Ožkiniuose, Kampuočiuose, Agurkiuose, Peleliuose, Paliūnuose, Pristavonyse buvo įkurti valstybiniai ūkiai¹¹. Kiek vėliau valstybiniai ūkiai susikūrė Vidugiriuose, Valinčiuose ir Trumpalyje¹². Tiesa, jie turėjo tik po keliolika narių ir dauguma jų gyvavo trumpai. Tik Ožkinių ir Paliūnų valstybiniai ūkiai išliko ilgesnį laiką.

Vis dėlto reikia pažymėti, kad Lenkijoje dominavo privatūs ūkiai. Privati nuosavybė padėjo atsigauti Punsko-Seinų kraštui, lietuvių asmeninės savybės ir iniciatyva, dotacijos (jos padidėjo XX a. 8-ajame dešimtmetyje) išskėlė šį kraštą į vieną iš pirmaujančių vietų vaivadijoje. Antai pagal žemės derlingumą Punsko valsčius užėmė 32 vietą vaivadijoje (iš viso vaivadijoje buvo 48 valsčiai), o pagal gyvulininkystės produkcijos gamybą – 4¹³. Pradėta ūkių specializacija pasiteisino (šitai patvirtina ne tik produkcijos apimtys, bet ir tai, kad dauguma specializuotų lietuvių ūkių buvo vaivadijoje pavyzdiniai ir pirmaujantys). Lietuvių

Lenkijos lietuvių bendruomenė

ūkininkai specializavosi gyvulininkystėje ir augalininkystėje. 1 ir 2 lentelėje parodyta lietuvių auginamų naminių gyvulių skaičius, jo kaita.

1 lentelė. Gyvulių skaičius Punsco valsčiaus lietuvių ūkiuose

	1984 m.	1987 m.	1988 m.	1989 m.
Galvijai	8189	7843	8489	9300
Kiaulės	10305	11619	14152	15900
Avys	2460	2550	2010	1120
Arkliai	*	720	550	*

* Trūksta duomenų.

Lentelė sudaryta remiantis Punsco valsčiaus 1984, 1987–1989 m. metinėmis ataskaitomis. *Punsco valsčiaus archyvas*.

2 lentelė. Punsco valsčiaus lietuvių ūkininkų žemės ūkio pasėlių plotai (ha)

	1984 m.		1986 m.		1988 m.	
	planuota	įvykdyta	planuota	įvykdyta	planuota	įvykdyta
Javai	3990	4051	4050	4016	4049	4074
Bulvės	600	614	620	576	600	505
Pašarinės kultūros*	2150	2076	2068	2127	2070	2091
Daržovės	36	35	38	40	40	27

* burokai, kukurūzai

Lentelė sudaryta remiantis Punsco valsčiaus 1984, 1986, 1988 m. metinėmis ataskaitomis. *Punsco valsčiaus archyvas*.

1 lentelėje matyti, kad lietuviai ūkininkai daugiausia auginio kiaulių, jų bendras skaičius kasmet didėjo. Tai skatino valstybinės produkcijos supirkimo kainos. Be to, dauguma ūkininkų įsigijo žemės ūkio technikos, todėl mažėjo arklų.

Kaip matyti iš 2 lentelės, didžiausius auginamų kultūrų plotus užėmė jautai. 1984–1988 m. jie šiek tiek padidėjo. Tais pačiais metais buvo pradėta kiek daugiau auginti pašarinių kultūrų. Tačiau bulvių ir daržovių plotai kiek sumažėjo. Pagrindinė priežastis – neadekvačios produkcijos supirkimo kainos.

Produkcijos gamybai įtakos turėjo ir aukšta nemažos dalies ūkininkų kvalifikacija. Paminėtina, kad Punske daugiau kaip 40 m. (nuo 1958 m.) veikė žemės ūkio mokykla. Ji parengė nemažai kvalifikuotų žemės ūkio specialistų.

Punsko valsčiaus plotas – 13 837 ha. Didžioji dalis jo yra žemės ūkio paskirties: 10 984 ha (79,4 proc.) dirbamos, 1456 ha miškų (10,5 proc.) ir 1429 ha (9,1 proc.) žemės, kurią užima gyvenvietės, komunikacijos, kitokios paskirties žemė¹⁴. Palyginti su XX a. 8-ojo dešimtmečio duomenimis, dirbamos žemės plotas padidėjo (1975 m. jos buvo 8200 ha, 1998 m. – 10 984 ha). Valsčiuje visą nagrinėjamą laikotarpį dominavo individualūs ūkiai. XX a. 9-ojo dešimtmečio pradžioje jų buvo 74,4 proc., kooperatyvai sudarė 9 proc., valstybiniai – 9 proc. žemės¹⁵. Tačiau individualių ūkių skaičius sumažėjo nuo 944 1975 m. iki 713 1998 m. Tuo pat metu buvo stambinami ūkiai. Stambesnių ūkių gausumu Punske valsčius išsiskyrė iš kitų Suvalkų vaivadijos valsčių ir visoje šalyje. Čia didesniems nei 10 ha ūkiams priklausė apie 70 proc. žemės, o kituose vaivadijos valsčiuose tokio dydžio ūkių buvo apie 50 proc. Vidutinis lietuvių ūkis buvo didesnis už šalies vidutinį ūkį daugiau kaip 2 kartus (Punsko valsčiuje 17 ha, šalyje 7 ha, o vaivadijoje 12 ha). Lietuviškuose Vilkapėdžių ir Burokų k. visi ūkiai buvo didesni negu 10 ha, o Valinčių, Skarkiškių, Kalinavo, Kampuočių, Pristavonių k. didesni negu 10 ha ūkiai sudarė nuo 83 iki 95 proc.¹⁶ (Kampuočių kaime 1999 m. didžiausias ūkis buvo 63 ha, vidutinis – 22 ha). Visos Lenkijos mastu stambesniųjų ūkių (15 ir daugiau ha) buvo mažiausiai (tik 6 proc. visų ūkių), dominavo smulkūs, 2–5 ha ūkiai¹⁷. XX a. 8-ojo dešimtmečio pabaigoje stiprūs ūkiai buvo Algirdo Makauskio iš Pristavonių k., Valerijono Čėplos iš Punske k., Antano Makauskio iš Šlynakiemio k., Vitaliaus Valinčiaus iš Navininkų k., Petro Šliaužio iš Ožkinių k. ir kt.¹⁸

1974 m. Lenkijoje buvo priimtas įstatymas dėl privačių ūkių perdavimo valstybiniam fondui mainais už senatvės pensiją. Punske valsčiuje ūkių be paveldėtojų buvo 52, jų bendras žemės plotas – 488,37 ha. Iš jų didžiausias buvo Jono Žilinsko Pristavonių k. ūkis (35,13 ha), mažiausias Valento Luzako Smalėnų k. (2,47 ha)¹⁹.

XX a. 9-ojo dešimtmečio viduryje lietuvių gyvenami valsčiai sulaukė didesnių investicinių projektų. 1984–1992 m. buvo įgyvendinta keletas jų: sveikatos centro (su vaistine, butais gydytojams), pašto, savivaldybės pastato Punske

statyba, vandentiekio įrengimas daugelyje vietovių. Buvo pradėti realizuoti dar du stambūs projektai: Punsko ir Seinų kultūros namų statyba (Seinuose kultūros namai pastatyti, Punske dar nebaigti).

1989 m. šalyje prasidėjus politiniams, ekonominiams pokyčiams, išsigalint ekonominiame gyvenime laisvosios rinkos principams, padėtis žemės ūkyje komplikavosi. Situacijos pokyčius pajuto ir lietuviai, ypač dėl palaiptiesniui mažinamų dotacijų žemės ūkiui: 1986 m. jos sudarė 7 proc. biudžetinių lėšų, 1990 m. – 3,2 proc., 1994 m. – 1,9 proc.²⁰ Stengdamiesi prisitaikyti prie besikeičiančių sąlygų, lietuviai ūkininkai 1997 m. įsteigė Ūkininkų ir verslininkų sąjungą²¹. Vienas svarbiausių sąjungos tikslų – stiprinti žemės ūkį, padėti pradedantiems savo verslą ir pan.²²

Be žemės ūkio, lietuviai vertėsi smulkiuoju verslu: prekyba, statyba, transporto, buitinių paslaugų teikimu. Punsco valsčiuje 2000 m. buvo 28 smulkios paslaugų, prekybos įmonės²³ (1998 m. individualių įmonių buvo 77; tai rodo, kad per kelerius metus jų smarkiai sumažėjo). Paminėtinos Jono Grigučio transporto paslaugų firma, statybinių medžiagų firma „Vaga“, platus parduotuvių tinklas.

Siekiant prisitaikyti prie naujų ekonominių sąlygų, valsčiuje plėtojamas agroturizmas. Šis verslas pradėtas 1987 m., nors suaktyvėjo tik pastaraisiais metais. Juo užsiima keletas ūkininkų: Ožkinių k. – Danutė ir Algis Šliaužiai, Gražina ir Valdas Bobinai, Kampuočių k. – Petras Zimnickas, Punske – Vilija Žukauskienė, Elė ir Jonas Bobinai ir kt.²⁴ Dar 9 ūkininkai ketina jį pradėti. Panaši situacija ir Seinų valsčiuje. Šį valsčių galima pavadinti vienu labiausiai turistų lankomų valsčių vaivadijoje. Jų čia nuo 1994 iki 1996 m. padaugėjo daugiau kaip 4 kartus²⁵.

Jau minėta, kad lietuvių bendruomenė yra visuomeniškai aktyvi. Tai turėjo didelę reikšmę ekonominio valsčiaus gyvenimo raidai. Visuomeniniais pagrindais (renkant lėšas, atliekant nemokamai darbus) lietuviai daug investavo į šio krašto infrastruktūrą: kelių tiesimą, vandentiekio įrengimą, telefonizaciją. Įdomus faktas – Ožkinių kaimo gyventojas Zenonas Burauskas iniciatyva įsivesti telefonus visame kaime²⁶. Šiuo pavyzdžiu pasekė kai kurių kitų kaimų gyventojai. Visuomeniniais pagrindais lietuviai prisidėjo prie valsčiaus ir vaivadijos reikšmės kelių tiesimo.

Punsco ir Seinų valsčiuose buvo statomi visuomeniniai objektai. Pagal visuomeniniais pagrindais atliktus darbus XX a. 9-ojo dešimtmečio viduryje Punsco valsčius visos šalies mastu įėjo į geriausių Lenkijos valsčių dešimtuką²⁷.

Gana ilgą laiką buvo sunkiai sprendžiamas kaimų elektrifikavimo klausimas. Lietuviškus kaimus elektrifikuoti pradėta tik XX a. 6-ojo dešimtmečio antrojoje pusėje ir paspartėjo XX a. 7-ajame dešimtmetyje. Iki 1962 m. buvo numatyta įvesti elektrą 40 kaimų, o iki 1965 m. – dar 55 kaimuose²⁸. Bene pirmoji elektrifikuota vietovė buvo Punkskas.

Lietuvių gyvenami valsčiai tvarkingumu išsiskyrė iš kitų vaivadijos valsčių. Ne viena sodyba yra laimėjusi gražiausios sodybos konkursus, lietuviai ūkininkai ne kartą buvo apdovanoti ir įvertinti. 1992 m. Suvalkų vaivadijoje Punsco valsčius išsiskyrė kaip visuomeniškai aktyvus, turėjęs būti pavyzdžiu kitiems valsčiams²⁹.

Lenkijai integruojantis į Vakarų Europos ekonomines struktūras, lietuviškiems valsčiams tenka daugiau dėmesio skirti aplinkos apsaugai, infrastruktūrai. Valsčių administracija pradėjo vykdyti projektus, susijusius su aplinkos apsauga: vandens telkinių užterštumo mažinimą, kraštovaizdžio gerinimą ir kt.³⁰ Lietuviškiems valsčiams svarbus ir kitas klausimas – lietuvių bendruomenėje $\frac{3}{4}$ žmonių susiję su žemės ūkiu. Lietuvių gyvenamos vietovės šalies mastu priklauso toms vaivadijoms, kuriose žemės ūkyje dirba daugiausia žmonių. Dalis lietuviškų ūkių kaip nerentabilūs gali neatlaikyti Vakarų Europos valstybių ūkininkų konkurencijos ir bankrutuoti. Punsco valsčiaus administracijos skaičiavimais, iš 547 ūkininkų, kuriems žemdirbystė yra pagrindinis pragyvenimo šaltinis, tik 92 ūkiai (17 proc.) yra perspektyvūs, o didžioji dalis – 262 ūkiai (48 proc.) be aiškios ateities³¹.

Kalbant apie lietuviškų valsčių biudžetus, ryškėja sudėtinga situacija. Pagal pajamas vienam gyventojui lietuvių gyvenami valsčiai buvo vieni iš mažiausiai pajamų gaunančių valsčių. Jų rodikliai buvo 2–3 kartus mažesni negu lenkiškų valsčių. Pvz., Šipliškės, Punsco valsčiuose 1993 m. vienam gyventojui teko 152,70 zlotų, Plaskos valsčiuje – 404,90 zlotų, 1995 m. Punsco valsčiuje – 255,56 zlotų, o tais pačiais metais Plaskos valsčiuje 773,08 zlotų, Vydminių valsčiuje – 794,35 zlotų³².

Punsco valsčiuje nagrinėjamu laikotarpiu daugiausia lėšų panaudota švietimo ir kultūros reikalams: 1996 m. daugiau kaip pusė biudžeto lėšų buvo skirta švietimui (54,7 proc.), kultūrai (1993 m. buvo skirta 20,4 proc. biudžeto lėšų)³³. Palyginimui galima pateikti lenkiškų valsčių lėšas švietimui ir kultūrai. Antai 1996 m. Ożyšo valsčiuje švietimui skirta 24 proc., Mikolainių valsčiuje – 26,2 proc. lėšų. Kultūrai 1993 m. mažiausiai skyrė lenkiškas Štabino valsčius – 2,1 proc.³⁴ Kitoms sritims (socialinei apsaugai, fizinei kultūrai ir sportui) lietuviški valsčiai, priešingai lenkiškiems, skyrė mažiau lėšų.

Vienas iš brangiausių Punsco valsčiaus pastarųjų metų projektų – valymo įrenginių statyba. Jos vertė – 5 mln. 800 tūkst. zlotų, tuo tarpu iš viso valsčiuje 2000 m. buvo skirta 700 tūkst. zlotų investicijų³⁵.

Lietuvių gyvenamas kraštas pagal administracinį padalijimą nagrinėjamo laikotarpio pradžioje priklausė Balstogės, nuo 1975 m. – naujai Suvalkų, o nuo 1999 m. – Palenkės vaivadijai. Joje, be lietuvių, gyveno baltarusių, ukrainiečių, rusų, romų, žydų bendruomenės. Tautinių mažumų atstovai sudarė apie penktadalį vaivadijos gyventojų. Tačiau jų reikalams tvarkyti nebuvo įsteigtas atskiras organizacinis vienetas, kaip buvo padaryta kitose vaivadijose, kur gy-

veno tautinės mažumos. Kai kurie vaivadijos vadovybės sprendimai (pritari-
mas įkurti pasienio apsaugos postą Punske, neparėmus Seinų valsčiaus prašy-
mo skirti papildomų lėšų miesto gimnazijai pertvarkyti, iš Tautinės edukacijos
ministerijos nebuvo gauta lėšų lietuvių gimnazijai įkurti) liudijo, jog lietuvių
padėtis naujojoje vaivadijoje nepagerėjo. Pagal gyventojų skaičių ilgą laiką
gyvavusi Suvalkų vaivadija buvo viena iš mažesnių vaivadijų. 1996 m. joje
gyveno 486,6 tūkst. gyventojų³⁶. Lietuviai gyveno trijuose valsčiuose: Punsko,
Seinų, Šipliškės (iš viso Lenkijoje 1996 m. pabaigoje buvo 2483 valsčiai³⁷).
Punsko valsčiuje, kuriame lietuviai sudarė daugumą gyventojų, gyveno 4497
žmonės, daugiausia vyresnio amžiaus (65 ir daugiau metų) – 673; antrą grupę
sudarė 20–29 m. amžiaus asmenys (623)³⁸.

3 lentelė. Punsko valsčiaus gyventojai pagal amžiaus grupes

Gyventojų grupės	Metai			
	1986	1987	1989	1998
Iš viso gyventojų	4729	4761	4733	4492
Vaikai ir mokyklinis jaunimas	1416	1429	1481	907*
18 metų ir vyresnio amžiaus asmenys	3316	3332	3252	2350*

* Be Punsko miestelio gyventojų.

Lentelė sudaryta remiantis: 1986 m. ataskaita apie Punsko valsčiaus metinio plano įvykdymą, *Punsko valsčiaus archyvas*; 1987 m. ataskaita apie Punsko valsčiaus metinio plano įvykdymą, ten pat; 1989 m. ataskaita apie Punsko valsčiaus metinio plano įvykdymą, ten pat; 1998–2008 m. Punsko valsčiaus plėtros strategija, ten pat.

Iš 3 lentelės matyti, kad valsčiaus gyventojų skaičius 1986–1998 m. suma-
žėjo 237 žmonėmis. Tas pat pasakytina ir apie suaugusių žmonių grupę. Tuo
tarpu jaunoji bendruomenės narių dalis nors ir nežymiai, bet didėjo. Iki XX a.
9-ojo dešimtmečio pabaigos natūralus gyventojų prieaugis buvo teigiamas:
1989 m. valsčiuje gimė 70, mirė 47 asmenys. Tačiau jau XX a. paskutiniame
dešimtmetyje padėtis keitėsi: mažėjo gimstamumas, paspartėjo migracija ir kt.
1994 m. atlikus etnosociologinį tyrimą paaiškėjo, kad pagal amžių lietuviai
pasiskirstę šitaip: 15–19 m. – 8,4, 20–29 m. – 14,6, 30–49 m. – 38, 50 m. ir
daugiau – 39 proc.³⁹ Tas pat pasakytina apie Seinų ir Šipliškės valsčius. Kaip

matyti iš pateiktų duomenų, lietuvių bendruomenėje daugiau yra vyresnio amžiaus žmonių, vadinasi, ji sensta.

Pagal lytis valsčiaus gyventojai pasiskirstė šitaip: moterų yra 49 proc., vyrų – 51 proc.⁴⁰ Lietuvių šeimą vidutiniškai sudaro 4,5 asmens.

4 lentelė. Punsco ir Seinų valsčių bei Seinų miesto gyventojai

Valsčius	1988 m.	1993 m.	1994 m.	1995 m.	1996 m.
Punsco	4600	4610	4596	4550	4486
Seinų	4506	4434	4404	4415	4367
Seinų miestas	5597	5943	5977	6039	6030

Lentelė sudaryta remiantis: *Rocznik statystyczny województwa suwalskiego 1988 r.*, Suwałki, 1989, s. 42; *Budżety gmin w województwie suwalskim w latach 1993–1996*, Suwałki, 1997, s. 15–16.

Kaip matyti iš 4 lentelės, lietuvių gyvenamuose valsčiuose kasmet mažėjo gyventojų, o Seinų mieste atvirkščiai – daugėjo. Tačiau tokia tendencija vyravo ir kitose Lenkijos vaivadijose: dalis žmonių migravo į miestus ar apskričių centrus. Tai daugiausia darbingo amžiaus žmonės, ieškantys darbo. Pvz., 1995 m. į Punsco valsčių atvyko 17, ir išvyko 64 žmonės (migracijos saldo – 47), Seinų valsčiuje – atitinkamai 48 ir 85 (migracijos saldo – 37)⁴¹.

Pagal socialinę struktūrą kompaktiškai Punsco-Seinų krašto lietuvius galima suskirstyti į žemdirbius (80–85 proc. visų lietuvių), negausią inteligentiją ir praktiškai labai nedaug darbininkų, nes šiame regione nebuvo didelių pramonės įmonių, tik keletas valstybinių ūkių.

Po Antrojo pasaulinio karo buvo labai nedaug išsilavinusios inteligentijos, darbininkų (iš esmės tai gamybinių kooperatyvų nariai). Palaipsniui šio krašto socialinė struktūra kito. Mažėjo žemdirbių ar su žemės ūkiu susijusių žmonių, gausėjo inteligentų, pramonės darbuotojų. Antai Punsco valsčiuje 1980 m. žemės ūkiu vertėsi 4276, o 2000 m. – 1850–1886 asmenys⁴². Tokią padėtį, matyt, lėmė ūkių stambėjimas, specializacija ir šiuo metu paspartėjusi migracija, kurioje daugiausia dalyvauja lietuvių jaunimas. Tarp labiausiai nedarbo kamuojamų vaivadijų Lenkijoje buvo ir Suvalkų vaivadija⁴³. Pvz., 1997 m. Punsco valsčiuje buvo įregistruoti 344 bedarbiai, iš jų 152 moterys ir 192 vyrai⁴⁴.

Lietuvių veiklą galima suskirstyti į tokias profesines sritis: žemės ūkis, švietimas ir kultūra, sveikatos apsauga, prekyba, pramonė, individualus verslas. Tačiau pagal pragyvenimo šaltinius dominavo žemės ūkis (daugiau kaip 31 proc.), pensija (apie 29 proc.) ir mokamas darbas (20 proc.)⁴⁵.

Socialinę padėtį atspindi gyventojų išsilavinimas. Pagal jį lietuviai pasiskirstę šitaip: 7,2 proc. turi aukštąjį, 4 proc. – vidurinį profesinį, 17 proc. – vidurinį, 13,9 proc. – pradinį profesinį, 43,5 proc. – pradinį, 14,4 proc. žemesnį negu pradinį išsilavinimą⁴⁶. Kaip matyti iš šių duomenų, dauguma lietuvių turėjo pradinį išsilavinimą. Tai galima sieti su amžiumi. Daugiausia lietuvių buvo vyresnio amžiaus, matyt, dėl politinių aplinkybių neturėję didesnių galimybių lavintis. Palyginti su Lietuvos lenkų padėtimi, matomas skirtumas – didžioji lenkų dalis turėjo vidurinį arba nebaigtą vidurinį išsilavinimą⁴⁷.

Punsko-Seinų krašto lietuvių išsilavinimas kiek skyrėsi nuo didžiuosiuose Lenkijos miestuose įsikūrusių lietuvių išsilavinimo. Čia situacija buvo tokia: tarp įvairaus amžiaus ir įvairios socialinės padėties žmonių buvo gana daug išsilavinusių asmenų įvairiose veiklos srityse: pramonėje, prekyboje, valstybinėse įstaigose. Pagal socialinę struktūrą galima išskirti inteligentų, darbininkų (tai praktiškai nebūdinga Punsko-Seinų krašto lietuviams), išlaikytinių (dažniausiai moterys, namų ūkio šeimininkės) grupes. Padėtį galima pailiustruoti Varšuvos ir Vroclavo lietuvių bendruomenių pavyzdžiais. Iš Varšuvos 165 skyriaus narių (XX a. 7-ajame dešimtmetyje) 45 proc. (74 asmenys) turėjo vidurinį, 26 proc. (43 asmenys) – aukštąjį, 20 proc. (33 asmenys) – pradinį, 9 proc. (15 asmenų) – nebaigtą aukštąjį išsilavinimą⁴⁸. Per kelis dešimtmečius padėtis pakito. Padaugėjo išsilavinusių žmonių, nes dalis Punsko krašto lietuvių jaunimo rinkosi studijas Varšuvos aukštosiose mokyklose ir jas baigę likdavo čia dirbti.

Lyginant Vroclavo ir Varšuvos skyrius pagal išsilavinimą išryškėjo panašus vaizdas: 74 nariai turėjo vidurinį išsilavinimą, 48 – aukštąjį, 2 – nebaigtą aukštąjį, 33 – pradinį, 3 – vidurinį profesinį, apie 10 narių trūksta duomenų⁴⁹.

Abiem skyriams būdinga tai, jog juose dominavo vyresnio amžiaus žmonės.

Lenkijos lietuvių gyvenime svari vieta teko inteligentijai. Po Antrojo pasaulinio karo Punsko-Seinų krašte tarpukariu dirbusių lietuvių inteligentų buvo likę nedaug. Dėl sudėtingų politinių sąlygų jie buvo išblaškyti. Antai J. Pajaujįs atsidūrė Lenkijos vakaruose, J. Stoskeliūnas – Elke, dar kiti liko LSSR. Tik XX a. 6-ajame dešimtmetyje, liberalėjant politiniam režimui šalyje, šio krašto inteligentai pradėjo grįžti į gimtąjį kraštą. Tuo metu ėmus organizuoti lietuvių švietimą, aktualus tapo mokytojų klausimas. Jį iš dalies padėjo spręsti grįžę inteligentai J. Stoskeliūnas, J. Pajaujįs ir kiti. 1956 m. Punske įsteigta lietuviška vidurinė mokykla tapo savos inteligentijos rengimo centru. Nemažai mokyklos absolventų siekė aukštojo mokslo ir jį baigę stengėsi grįžti atgal. Tokiu būdu gausėjo inteligentija. Tarp lietuvių inteligentų daugiausia yra mokytojų (daugiau kaip 100). Diasporoje veikiančiuose centruose susibūrė tarpukario Lietuvoje studijas baigę lietuviai. Tarp jų buvo inžinierių, mokytojų, ekonomistų, gydytojų ir kitų specialybių atstovų.

Taigi galima pastebėti, kad Lenkijos lietuvių bendruomenę pagal socialinę-ekonominę padėtį iš esmės sudarė dvi grupės žmonių: žemdirbiai ir su žemės ūkiu susiję asmenys – didžioji lietuvių bendruomenės dalis Punsko-Seinų krašte. Jų ekonominė padėtis priklausė nuo įvairių veiksnių (nuo valstybinės politikos žemės ūkyje ir kt.). Kitą bendruomenės narių grupę sudarė negausūs, bet aktyvūs inteligentijos atstovai.

Diasporoje gyvenanti lietuvių dalis pagal ekonominę-socialinę padėtį skyrėsi nuo kompaktiškos tautiečių dalies Suvalkų krašte. Čia žymią lietuviškos bendruomenės dalį sudarė išsilavinę žmonės, kurių pastaraisiais metais gausėja dėl paspartėjusios migracijos (dėl pablogėjusios šalies ekonominės padėties). Demografinę lietuvių situaciją veikia ir sumažėjęs natūralus gyventojų prieaugis.

¹ K. Baranowski, Położenie ekonomiczne mieszkańców gminy Puńsk, *Litwini w Polsce*, Puńsk, 1995, s. 33.

² *Rozwój gospodarczy powiatów w latach 1950–1965*, Warszawa, 1967, s. LXXIII.

³ A. Czubiński, *Polska i Polacy po II wojnie światowej (1945–1989)*, Poznań, 1998, s. 130.

⁴ Lenkijos darbininkų partijos Balstogės komiteto žemės ūkio skyriaus 1947 lapkričio mėn. ataskaita, *NAA*, LDP CK, 295/XII/34, l. 193.

⁵ Suvalkų apskrityje esančių ūkių be šeimininkų sąrašas, *BVA*, BVT, 179, l. 9.

⁶ Ataskaita apie padėtį Suvalkų apskrityje 1945 m. sausio mėnesį, ten pat, 180, l. 34.

⁷ Vladyslavo Jagielos (Władysław Jagiełła) ir Stefano Kalinovskio (Stefan Kalinowski) ataskaita apie 1944 10 25–11 03 tarnybinių kelionę į Suvalkus, *NAA*, LDP CK, 295/IX/6, l. 6.

⁸ Balstogės vaivadijos Tautybių komisijos posėdžio, įvykusio 1957 04 25, protokolai, *BVA*, BVK, 33/VII/102, l. 78.

⁹ 1958 m. lapkričio mėn. pastabos apie Seinų valsčių, *NAA*, LJDP CK, 237/XIV/148, l. 67.

¹⁰ Ataskaita apie politinę ir ekonominę situaciją Balstogės vaivadijos kaimuose, *NAA*, LDP CK, 295/XII/34, l. 256.

¹¹ Ataskaita apie 1955 05 19–22 d. išvyką į Suvalkų apskrities lietuviškas gyvenvietes, *BVA*, AŠK, 128, l. 87–90.

¹² LVKD II suvažiavime skaitytas referatas, *LII RS*, f. 30, b. 29, l. 7.

¹³ *Iš Suvalkų krašto praeities ir dabarties*, p. 125–126.

¹⁴ Punsco valsčiaus perspektyvinis planas, *Punsco valsčiaus archyvas*.

¹⁵ M. Valinčiūtė, Žemės ūkis Punsco valsčiuje 1970–1980 m., *Acta baltica-slavica*, s. 398.

¹⁶ Ten pat, 398–399.

¹⁷ D. Stankiewicz, Rolnictwo polskie w okresie przemian, *Polska w okresie przemian 1989–1993*, Warszawa, 1993, s. 64.

¹⁸ E. Petruškevičiaus pokalbis su LJDP Punsco valsčiaus komiteto pirmuoju sekretoriumi J. Gasperavičiumi, Punsco valsčiaus žemės ūkio tarnybos vedėju K. Jurkūnu ir Pristavonių kaimo ūkininku A. Makausku, *Aušra*, 1978, Nr. 4, p. 5.

¹⁹ Ūkių be įpėdinių sąrašas, be datos (turėtų būti 1975–1976 m. – V. S.), *Punsco valsčiaus archyvas*.

²⁰ Dotacijos 3 kartus mažesnės, *Aušra*, 1997, Nr. 3, p. 21.

²¹ LLB Tarybos posėdžio, įvykusio 1997 12 07, protokolai, *LLB archyvas*.

- ²² D. Bobinienė, Dabar būtina organizuotis, *Aušra*, 2000, Nr. 2, p. 26.
- ²³ Punsko valsčiaus perspektyvinis planas, *Punsko valsčiaus archyvas*.
- ²⁴ *Kviečiame lankyti Punksą ir Seinus*, Punksas, 2000, p. 14–16, 18–19.
- ²⁵ *Turystyka w województwie suwalskim w latach 1993–1996*, s. 72.
- ²⁶ Punsko valsčiuje iki 1985 m. atliktų darbų apibūdinimas, *Punsko valsčiaus archyvas*.
- ²⁷ *Litwini w Polsce*, s. 34.
- ²⁸ 1962 m. birželio 2 d. LVKD pirmininko A. Skripkos ataskaita, *LII RS*, f. 30, b. 29, l. 68.
- ²⁹ Agroturizmas, *Aušra*, 1997, Nr. 17, p. 27.
- ³⁰ Autorės pokalbio su Punsko valsčiaus viršaičiu Vytautu Liškausku diktofoninis įrašas, 2000 10 18.
- ³¹ Punsko valsčiaus 1998–2008 metų plėtros strategija, *Punsko valsčiaus archyvas*.
- ³² *Budżety w województwie suwalskim w latach 1993–1996*, Suwałki, 1997, s. 10.
- ³³ Ten pat, p. 11.
- ³⁴ Ten pat, p. 11.
- ³⁵ Paritetai, kurių nėra, *Aušra*, 2000, Nr. 3, p. 14.
- ³⁶ *Rocznik statystyczny 1997*, Warszawa, 1997, s. 93; *Budżety w województwie suwalskim w latach 1993–1996*, Suwałki, 1997, s. 15.
- ³⁷ Ten pat, p. 61.
- ³⁸ Ten pat, p. 39.
- ³⁹ *Lenkai Lietuvoje, lietuviai Lenkijoje 1994*, Vilnius–Varšuva, 1995, p. 81.
- ⁴⁰ Punsko valsčiaus 1998–2008 metų plėtros strategija, *Punsko valsčiaus archyvas*.
- ⁴¹ *Rocznik statystyczny województwa suwalskiego. 1996 rok*, Suwałki, 1996, s. 47.
- ⁴² Punsko valsčiaus raidos programa 1973–1975 ir 1980 m., *Punsko valsčiaus archyvas*; 2000 m. Punsko perspektyvinis planas, ten pat.
- ⁴³ Agroturizmas, *Aušra*, 1997, Nr. 17, p. 27.
- ⁴⁴ Punsko valsčiaus 1998–2008 metų plėtros strategija, *Punsko valsčiaus archyvas*.
- ⁴⁵ *Lenkai Lietuvoje, lietuviai Lenkijoje 1994*, p. 83.
- ⁴⁶ Ten pat, p. 81.
- ⁴⁷ Ten pat, p. 43.
- ⁴⁸ LVKD Varšuvos skyriaus valdybos posėdžio, įvykusio 1968 10 30, protokolas, *Varšuvos lietuvių archyvas*.
- ⁴⁹ Apskaičiuota autorės, remiantis Vroclavo lietuvių archyvo medžiaga.